

Ett reseminne från Setesdal

En berättelse om bunad på 1830-talet

MARIA BJÖRKROTH

Denna dam i setesdalstakk väcker många frågor. Väl dold i en av Andreas Fayes anteckningsböcker har hon undgått forskningens granskande blick i snart 200 år. Vem hon var, och under vilka omständigheter hon blev avtecknad, vet vi lite om. Men det är säkert att detta är en mycket tidig bild av dräkten i Setesdal. Kanske kan denna bild också sätta oss på spåret av ännu äldre illustrationer?

Teckning hämtad från Fayes «Mindekrands». Privat eie. Foto: KUBEN.

Teckningen som är återgiven på föregående sidor är intressant på många sätt. Eftersom teckningen ser ut att ha gått under radarn för tidigare forskning, är det en central fråga vad den skulle kunna betyda för vidare undersökningar. Här kommer jag endast ta upp några grundläggande funderingar runt teckningen och dess tillkomsthistoria. Jag kommer att försöka nysta upp lite av bakgrunden till bilden och hur den kan ha funnit sin väg in i Fayes notatbok «En Mindekrands fra svundne Dage».¹ Speciellt granskar jag hur den förhåller sig till andra tidiga dräktbeskrivningar. Som en fortsättning behandlar jag de bevarade anteckningar som Faye gjorde i samband med en resa i Setesdal år 1836. I dessa anteckningar har han skrivit ned flera iakttagelser kring klädedräkten i Setesdal. En del av denna beskrivning är unik och har inte varit publicerad tidigare. Men i beskrivningen går det också att känna igen delar som överensstämmer med Rejerus Gjellebøls beskrivning som trycktes år 1800.

Fayes «Mindekrands»

Den avbildade kvinnan är okänd. Rent tematiskt är bilden av det slag som framförallt tolkas topografiskt. I det topografiska perspektivet är det närmast självklart att tolka kvinnan som en *stakkekåna* från Setesdal. Hon bär två *stakka*, en vit *undestakk'e* och en övre *svårtestakk'e*. Ett smalt *band* är knutet om livet. Blå *sokka* med *kåvi* och svarta *snipeskó* med *skospenner*. Vit *skjorte*, en stor *bolesølje* och en liten *sølje*. Håret är vanligen flätat med *typleband* som hänger ned på ryggen, kanske är det dessa band som konstnären har tecknat på bröstet. På huvudet ett större *kasteplagg* eller *niveplagg* med ett mindre *plagg* under. Hon är en *breidslejente* och har en *kvenderive* i handen. Med den svarta *stakken* ovanpå den vita så är hon med all säkerhet på väg genom bygden utanför den egna gården.

En bild som det är riktigt intressant att kunna datera. Och nu blir det lite svårare. Bilden finns i en anteckningsbok som tillhört Andreas Faye, präst i Holt som levde 1802–1869. Faye har efterlämnat många anteckningsböcker. Just denna omfattar

daterade episoder från 1831, 1840, 1846 och 1849, samt dateringar från 1823, 1824 och 1825. Anteckningarna kommer inte i kronologisk ordning och det finns fortfarande några tomma sidor där han kunnat samla flera minnen. Han har kallat den för «En Mindekrands fra svundne Dage».

Boken är inbunden i ett rött skinnband rikt dekorerat med guldtryck och med hans namn på framsidan och året 1831 på baksidan. Inuti finns en etikett från den som tillverkat och/eller sålt boken «WAHL Relieu v Rue d'Ecosse N 6 A PARIS». I Paris ligger Rue d'Ecosse ett kvarter från Pantheon, idag är det en smal återvändsgränd. Gatan var troligen lika smal när Faye var där. Faye var verkligen i Paris år 1831. Han kom dit efter en lång resa från Drammen genom Tyskland, till Italien och Schweiz. Resan startade i februari 1831 och han var i Paris 31 augusti till 10 september. En förklaring till att Faye kan göra anteckningar i en skrivbok från Paris innan han kommit till Paris skulle kunna vara att han i Paris låtit binda in flera delar av de anteckningsböcker han hade använt tidigare. De olika papperskvaliteterna på olika sidor kanske kan få sin förklaring med ett sådant scenario.

På Fayes tid var det enda sättet att få en bild att kopiera någon annan. Det fanns inga kopieringsapparater och inga kameror. Bland annat när det rör sig om dräktbilder går det ofta att rekonstruera serier av hur samma bild kopierats och reproducerats, ibland med betydliga förändringar.

Bokens första del – dit *stakkekåna* hör – omfattar teckningar av olika norska landskap och märkvärdigheter. På sidorna före henne är det skisser av några landskap och fornlämningar samt «Struebro ved Arendal». Bron byggdes 1827–1831. Bladet efter Setesdalskvinnan avslöjar att Faye tecknar efter bilder som har sett. Under en teckning står det «Augvaldsnæs Kirke efter Malerie, der hænger i Prof: Dahls Studio i Dresden.» Det är i maj 1831 som Faye är i Dresden. I dagboken den 21 maj omtalar han professor Dahl som «en frihetelskende vakker landsman».

De följande sidorna fylls av teckningar gjorda

Teckning «Hitterdalens indbyggere» hämtad från Fayes «Mindekrands». Privat eie. Foto: KUBEN. Jämförelse med detalj av litografiskt tryck «Fra Hitterdal». Trycket ingår i serien Norske National-dragter 1828. «Fra Hitterdal» var nummer ett i det första häftet som gavs ut. Att Fayes bild är spegelvänd jämfört med trycket kan ha orsakats av att bilden ha kopierats med hjälp av episkop, camera obscura eller liknande apparat som var dåtida hjälpmedel för kopiering.

efter olika konstnärers kopparstick. Dit hör tre kopparstick av den danska konstnären Elias Meyer (1763–1809):² «Gule elv i Trondjems stift»³, «Paa veien til Røraas»⁴ och «S:t Olufs støtte ved Stiklestad i Værdalen»⁵.

Ett dräktklätt par «Hitterdalens Indbyggere» är tecknad och färglagd efter bilden i Prahl's «Norske National-dragter» från 1828.⁶ Trycket med «Fra Hitterdal» var nummer ett i Prahl's första häfte. Enligt författaren till förteckningen över Prahl's litografier hade teckningarna i häfte ett utförts av konstnären Johan Ludvig Lossing.⁷ Ett återkommande problem med de äldre tryckta dräktbilderna är om de ska omtalas med namnet på den som tecknade originalet, eller med namnet på den som litograferade bilderna, eller med namnet på den som var utgivare av

verket. Det hade varit enkelt om också kvinnan i Setesdalsstakk hade funnits bland Prahl's litografier och kanske haft en ett original av en bestämd person, men hon finns inte där.

Innan Faye kom till Dresden och tecknade av Augvaldsnæs kirke hos professor Dahl reste han via Köpenhamn där han vistas 20 februari – 14 april 1831. Var det här han såg en teckning med kvinnan från Setesdal? Hon skulle passa väl in bland bilderna i Senn & Dreiers «Norske Nationale Klædedragter» som hade tryckts 1812–1815 och var det första verket med norska folkdräkter. Där är personen i profil med ett eller annat verktyg en ofta förekommande figur. Men det finns ingen bild från Setesdal bland de tryckta bilderna i Norske Nationale Klædedragter.

Det som gör bilden i Fayes Mindekrands extra

spännande är att riktigt gamla bilder av klädedräkten i Setesdal är förvånansvärt få. Först på 1800-talet finner man sådana. Med undantag av några statyer i Nordmandsdalen som hör till de allra äldsta bilderna av folk från Setesdal.⁸ Till de konstnärer som avbildade folkdräkter under 1800-talet hör den danske målaren Johannes Flintoe (1787–1840).⁹ Flintoe har tecknat dräkter från Åmli sannolikt på 1820-talet. De mest berömda bilderna av dräkten i Setesdal är av den norske konstnären Adolph Tidemand (1814–1876) som besökte Valle i september 1848.¹⁰ När det gäller Johan Fredrik Eckersberg (1822–1870) och hans akvarell av ett brudpar från Setesdal, som litograferades av Christian Tønsberg¹¹ anser Aagot Noss att Eckersberg använt Tidemands akvareller som förlagor.¹²

Men det finns minst en och kanske flera bilder av Setesdalsdräkten som är omtalade i material från slutet av 1700-talet, men ännu inte identifierade i existerande material. Tänk om Fayes bild av Setesdalskvinnan återger en av dessa hittills okända bilder!? Skulle det kunna vara så att han på bladet efter bron i Arendal och före tavlan i professor Dahls ateljé i Dresden har tecknat av Setesdalskvinnan som ännu en av de bilder han fick med sig på sin resa i Europa?

De omtalade, men saknade bilderna hör samman med Rejer Gjellebøls beskrivning av Setesdal. Han skrev den 1777, fick pris för den 1780 och den trycktes 1800. I sin beskrivning av Setesdals dräktskick skriver Gjellebøl:¹³

Deres Dragt kan man vel ikke give klare Ideer om ved Beskrivelse. Hvorfor jeg til desto bedre Oplysning om samme har heftet nogle Malerier over den til dette Capitel. Men for dog at give nogen Underretning herom, haver jeg antegnet følgende.

Slutsatsen blir att det har funnits bilder av Setesdalsdräkten i materialet som prisbelönas 1780. Men dessa är fortfarande okända – trots många

Simon Olaus Wolff besökte Valle 1833. Setesdalsmuseet VK.183.

olika försök att spåra dem. Om denna text – i digitaliseringens tidevarv – skulle kunna leda till att några bilder kan knytas till Gjellebøls kontext så vore det något att tacksamt ta emot. Åtminstone en av Gjellebøls bilder existerade när texten trycktes år 1800. I sitt förord skriver redaktören Jacob Rosted att en färglagd bild ska ha sänts till Köpenhamn. Vad hände med den?

Det Kart, som fulgte med, over Sætersdalen, tilligemed en illumineret Afbildning paa Folkets Klædedragt og en Tegning af dets nødvendigeste Agerdyrknings-Redskaber, er nedsendt til Hr. Registrator Weber i Kjøbenhavn, som Selskabets Kommissionær, for ved ham at besörges stukken i Kobber.¹⁴

Tillbaka till Fayes två månader långa besök i Danmark, 15 februari till 14 april 1831. Skulle det kunna vara så att någon av dem han mötte hade tagit vara på bilden från Gjellebøl och visade den för Faye? Det är förstås omöjligt att bevisa att bilden i Fayes bok är en avbildning av en bild av Setesdalsdräkten från år 1800 eller till och med från 1770-talet. Men så länge som det inte finns en annan referens så förefaller det som en fullt möjlig hypotes. Kan någon ha visat den bild som fångade hans intresse och blev avtecknad på bladet mellan bron i Arendal och måleriet i Dresden med den norska kyrkoruinen. Kan någon av dem han mötte i Köpenhamn, eller någon av deras vänner ha visat den gästande norrmannen en bild som skulle kunna intressera honom?¹⁵

Fayes resa till Setesdal

Faye skulle komma att besöka Setesdal några år efter resan i Europa. Den 6–23 juni 1836 gjorde han en resa från Holt till Valle i Setesdal. Den finns beskriven i en helt annan anteckningsbok.¹⁶ Det verkar dock osannolikt att det är efter denna resa som han infogade bilden av Setesdalskvinnan i den tidigare omtalade anteckningsboken Mindekrands.

En annan person som har rest och tecknat i Setesdal och som Faye borde ha varit bekant med, är Simon Olaus Wolff (1796–1859). Han var präst

men också målare och diktare. Han besökte Valle i september 1833 och det finns ett par teckningar från detta besök. På Wolffs bild ser vi också breidsleiente med kvenderive i handen. Kvinnorna har stakk och skaut. Och i bilden ser vi betraktaren, en man i resekläder bestående av långbyxor, rock och hatt.

Faye reste med alla dåtida färdmedel, han vandrade, red, rodde och åkte vagn. Resan från Holt till Valle tog tio dagar.¹⁷ Sedan var han två dagar¹⁸ i Valle. Återresan till Holt tog sex dagar och gick via Arendal.¹⁹ Då reste han med överheten²⁰ och hade inte tid för så mycket mer utflykter och umgängesliv.²¹ Hans anteckningsbok från resan innehåller anteckningar om stort och smått som han såg efter vägen och fått höra av dem han mötte. Han beskriver sitt första möte med dräktskicket i Ose. Där såg han en bruddräkt hos Dreng Ouse och hans Hustru Ingeborg.²²

Da jeg kom til at tale om, at jeg gjerne ønskede at see en Brud i hendes Stads, tog hun mig ret fortrinlig i Armen og bad mig følge sig op paa Loftet for at see hendes røde Brudestakker, hendes kostbare Belter osv.

Faye kom med båt till Langeid och därifrån till Hylestad skulle han och hans sällskap rida. De möttes då av både män och kvinnor som red på Setesdalmaner utan sadlar.²³

Paa de hvrinskende Heste kom frem af Skoven ikke blot Gutter; men Piger, der nok saa rask kom ridende, og sæterdølsk Manner skrevs og disse, som skydsede, endog uden Saler[.] Man overraskes ved Synet af disse Skjoldmøer, med deres hvide eller sorte Stakker, som naaer til Knæerne og saaledes lade til Skue ualmindelig nette Been og vel proportionerede Legge, og røde Strømpebaand. Vi havde 3 slige unge Sætersdalske Skjønheder, der spørgende, og leende fortsatte den hele Vei, og uden at være næsevise eller frække, ikke lade sig forknytte eller genere. De tiltale Alle uden Frygt med Du og ere meget nysgjerrige, og hvis jeg ikke feiler meget, stolte af deres zirlige Dragt, og smukke Puselanger, som især den ene førte med en vis, rigtig nok lidt affecteret Gratie.

Om man får tro Faye blir männen längre och kvinnornas stakk kortare när han kommer til Rysstad:²⁴

Otteraa, som her har aflagt sin milde Natur, og nu er bleven vild og ustyrlig, Mændene høiere og djervere, Qvinderne ligefremmere og friskere paa det, ligesom deres Stakker blive kortere.

Fayes resa fortsatte till Valle, den sista biten till prästgården vandrade han. Det var lite oklart var han skulle övernatta eftersom pastor Dahls höggravida hustru som serverade te till gästerna, en timme senare födde en son. Men allt förlöpte lyckligt och Faye blev åskådare vid en bröllopsfest som för andra dagen pågick i Prästgården. Här fick han också se gangardans:²⁵

Samme Aften var jeg Tilskuer ved Sæterdalens Dands, da et Bryllup høitidelig holdtes paa Præstegaarden. Deres Dands bestod af en Slags sagtig Springedands, (Gangeren) hvori flere Par dandsede af Gangen, og Mændene gjorde en Deel Spring og Kast, enkelte dandsede men ikke synderlig godt, Halling.

För att få se bruddräkten var han tvungen att gå till brudkammaren, där han också fick smaka bröllopsölet:

Da det var 2den Dags Bryllup vare de fleste Gjæster reiste. Jeg maatte strax op paa Buret for at see den unge og væne Bruds Brudestads, som hun alle[re]de havde aflagt, og smage paa Bryllupsølet, som var stærkt.

Följande dag fick Faye själv ta hand om vigseln vid ett bröllop som hans värd var förhindrad att hålla. Han beskriver också brudens dräkt vid detta bröllop:

Bruden havde udslaaet Haar, 3 Stakker, hvoraf den ydre rød, Belte, Krone o. m., Alle knælede, da de kom ind i Kirken og gjorde Bøn. Støiende red de til og fra Kirken, blot Mandfolk foruden Brud og en Brudekone. Jeg red siden hen til Brudehuset og kom just som Brura paa Tona holdt sig Teilet; man dandsede.

I slutet av boken, efter själva resan har han skrivit kompletterande anteckningar med anknytning till Setesdal.²⁶ Här infogar Faye också en beskrivning av dräktskicket i Setesdal. I flera delar följer Fayes beskrivning här Gjellebøls beskrivning som trycktes år 1800. Det är stor sannolikhet för att Faye hade tillgång till den tryckta texten. Men han tog inte med allt och han lägger till några intressanta upplysningar. Fayes beskrivning publiceras i denna artikel för första gången.²⁷

Faye börjar med att beskriva mansdräkten med både smala vardagsbyxor och högtidsdräktens rynkade byxor, skjorta, stickad tröja, väst och tunga skor:²⁸

Klædedragt

Mandf. smale Buxer, grov Striskjorte med Flange og Brystdug, Kufte, blottet Hals Lægge Sokker og Skoe til Vægt a 10–12 [pund.]²⁹ I Stads bruge de hvide sorte Rynkebuxer <2–4 al i hvert Laar. Om Læggen 3 Finger brede Lister.> sort Kufte og Læder belte med Messingspender og Tolleknivslirer, blaa Strømper[.]³⁰

Sedan beskriver Faye brudgummens dräkt. Till brudgumsdräkten hör blå kofta och röd klädeströja. Att brudgummen bär ett blått och ett rött klädesplagg återkommer i alla – hittills kända – beskrivningar av brudgumsdräkten i Setesdal. Till brudgummens attribut hörde också värja³¹ som bars tillsammans med ett dekorerat vitt kläde:

Brudg, bruger blaa Kufte med sorte Sømmer og en rød Klædes Trøje, et Halskjede af Sølv, et Tørklæde med 3 Dusker og en Kaarde, som hænger i et hvidt Tørklæde[.]³²

På följande sida fortsätter Fayes beskrivning med berättelsen om en person som han mött under sin resa. Faye var flera dagar i Bygland, det var helg och han hade god tid att träffa folk. Först tisdagen 14 juni 1836 reste han från Lauvdal till Ose:

Mandfolkenes Dragt i Dalen er nu saa moderniseret, at man kun sjelden seer de gamle Dragter. Paa Løbdal saae jeg kun en eneste Mand[,] den snaksomme Aslak Fosli,

der endnu bar Fortids vide Buxer, sit Lærbelte og en graa Kufte. Han var 70 Aar. I hans Ungdom bar man sorte vide Buxer, raue Kuffer og blaae oven paa, som vare 2 Fingre kortere. Paa Hue en Karpehuse af lys blaat Klæi. I Bring[e]n 3 Skureklutin³³ med dusker i, et Ringbelte med Lekki og tviskei med bryn og nive[.]

Vid tidpunkten för Fayes besök var klädedräkten med långbyxor så väletablerad att knäbyxorna behandlas som både omoderna och ålderdomliga. I modehistorien var det franska revolutionen 1789–1799 som är brytpunkten mellan det tidigare modet med knäbyxor och revolutionärernas klädsel med långbyxor. Där och då kunde knäbyxor leda till att personen som bar dem blev ihjälslagen. Även före revolutionen hade det funnits arbetsbyxor som slutat på underbenet. Egentligen var det väl dessa arbetsbyxor som blev upprinnelsen till de revolutionära långbyxorna som förändrades från arbetskläder till modedräkt. Efter revolutionen spreds modet med långbyxor i hela Europa. De blev snabbt införda i olika militära uniformer och efter några decennier hade långbyxorna erövrat sin position som mannens viktigaste klädesplagg.

Aslak Fosli uppmärksammades för att han bar den gamla dräkten med korta vida byxor. Otroligt nog finns ytterligare en berättelse om honom och hans ålderdomliga klädsel i *Gamalt or sætesdal*. Där skriver Johannes Skar:³⁴

Aslak Fosslid, sogemannen [...] kom daskande med stuttbuksor og sjaupotthatt, og sid kufte med mjåbelte, og i beltet tvislir med bryne og kniv.

Det har också varit möjligt att identifiera mannen som Aslak Lavransson Stuttstog (1767–1848) och

det stämmer bra att han var 70 år när Faye träffade honom.³⁵

Därefter fortsätter Faye med kvinnornas klädedräkt³⁶. Han börjar med hur kvinnorna bär sitt hår. Den förväntade skillnaden mellan ogifta och gifta kvinnor beskrivs i form av användandet av en vrinsk. Faye skriver också att denna har kommit ut av bruk för att Haugianerna avskaffade den. Över hela Norge är det känt många exempel på att väckelserörelserna har påverkat sättet att klä sig och särskilt kvinnornas huvudbonader. Att byta från den äldre traditionella huvudbonaden blev ett tydligt tecken på att personen anpassat sig till väckelserörelsens idéer och ideal:

Qvindene. bart haar. Pigerne flettede med Uldbaand og lægger i en Runddeel. Konerne svøbe et Liinklæde om deres Haar, som opsættes i Form af et 1/4 Pottemaal³⁷ <virret om en>³⁸ Vrinsk. 5 qvart lang,³⁹ som Haugianerne⁴⁰ have faaet afskaffede.⁴¹

Beskrivningen av klädseln med två stakkar och en skjorta är lätt igenkännlig:⁴² Det är helt nödvändigt att hålla kläderna på plats med ett väl åtstramat bälte. Som vinterkläder nämns kufte och ett plag:⁴³

Næst Kroppen bære de en hvid ulden Stak, ovenpaa den en liden trang Skjorte med smale Ærmer, og saa kort at den kun gaaer ned over Brystet og Skuldrene. Udenpaa den en sort Vadmels Stak uden Ærmer. Om Vinteren en Trøie, som kaldes Kufte og til Stads et Plag, om Livet et Belte[.]

Faye avstår från att kommentera kvinnodräkten. Gjellebøl däremot framhåller att bortsett från silvret så är den kvinnliga klädedräkten inte särskilt kostbar. Han uppskattar kostnaden till ett belopp som

Akvarell signerad 1850 med brud- och brudgomsdrakt från Setesdal av Johan Fredrik Eckersberg (1822–1870). Original beställt för att tryckas i Christian Tønsberg Norske Nationaldragter 1852. Senare nytryckt i Christian Tønsberg Udvalgte Norske Nationaldragter 1861. Foto: Norsk Folkemuseum, NF.01470F. Här ser vi det som Faye beskriver som «i stads bruge de hvide sorte Rynkebuxer <2–4 al i hvert Laar> ... Læder belte med Messingspender og Tolleknivslirer, blaa Strømper». Till brudgummens dräkt hör enligt Faye «blaa Kufte ... rød Klædes Trøie ... og en Kaarde, som hænger i et hvidt Tørklæde». Faye beskriver bruddräkten med «røde Klædes Skjorter ... sorte Trøier ... er hvidt Foklæde kantet med kniplinger ... Sølvkjede, Sølvbelter <med Penge i >». Från bältet hänger det Faye beskriver som «en Klud, utsyet med adskil. Farver Uldgarn».

motsvarar vad en piga får i kontant årslön. Därför kan en tjänstepiga efter några år både ha skaffat sig själva dräkten och det nödvändigaste av silvret.⁴⁴

Både hos Gjellebøl och Faye får den kvinnliga högtidsdräkten en utförlig beskrivning. Det handlar om brudens och brudföljets klädsel. Faye beskriver dräkten på samma sätt som Gjellebøl och det ligger nära till hands att anta att han har skrivit av Gjellebøls beskrivning.⁴⁵ Idag hade vi kanske tagit en kopia av texten och satt in den i en mapp. Men detta var innan kopieringsmaskinernas tid. Faye skriver:

Brude og Brudekoner have røde Klædes Skjorter belagte med sorte Baand samt sorte Trøier. Under det røde Skjørt have de hvidt Lærredsskjørt, som hænger $\frac{1}{4}$ Al⁴⁶ neden for hiint.⁴⁷ – Paa Brystet en med uægte Guldresser og Perler besat Brystklud[.] De have tillige et hvidt Foklæde kantet med kniplinger, som de selv forarbeide[.] De have desuden Sølvkjede,||⁴⁸ Sølvbelter⁴⁹ <med Penge i>, og i det en Klud, udsyet med adskil. Farver af Uldgarn istedetfor et Tørklæde. <Brudekonerne>⁵⁰ [have] et ned over Ryggen hængende Liinklæde, kaldet Overkaste. Bruden bær Krone, megen Sølvbroderie (og uden paa Strømperne et Par Lejster : Halvstedinger af Uld udsyede med rødt Garn).

Skjorterne gaee og under Armene og det ene kortere end det andet.|| [Med svak blyant] Bruden har et Lu[?] v Brudekone

Vi bläddrar tillbaka en sida i anteckningsboken och finner Fayes sammanfattning av kvinnodräkten. Denna avslutning skiljer sig markant från hur Gjellebøl avslutar sin beskrivning av klädedräkten. En del av det som Faye skriver har inte någon motsvarighet hos Gjellebøl. Faye beskriver blesiplag och losingsplag som Gjellebøl inte nämner. Unika för Faye är också beskrivningen av sokker med strømpelægge och halvvanterna som kallas mufla.⁵¹ De dräktdelar som Faye nämner är *blesiplag*, *losingsplag*, *strømpelægge* och *spyddet sokker*, *mufla*, *skjorte*, *hvit stak*, *sort stak*, *linna*, *oplud* samt *tjeld*. Fayes beskrivning stämmer väl överens med hur

traditionen är i dag. Men frågan är om det finns ett undantag; återigen beskrivs att den vita stakken bärs under skjortan. Faye skriver:

Nu bruge de Plag paa hovedet og nedhængende Fletter og foran i Panden knytte Pigerne et Silketørklæde i Knude, (blesiplag) og bag om hovedet, knyttet under Hagen et større Bomuldstørklæde som kaldes Losningsplag. – Sætersdølinderne ere som Evas øvrige Døtre forfængelige, især sætter de, som her til Lands ellers er sjelden, stor Priis paa nette Been og Hænder. For at faae fyldige Lægge bruge de stundom 2–3 Strømpelægge under deres Sokker, som desuden ere saa kunstig «spyddet» (strikket) at de erstatte den reelle Mangel. Forat bevare deres Hænder bruge de om Sommeren Halvvanter (mufla). Under en kort Skjorte, som gaaer lidt neden for Skuldrene[.] bærer de en hvid tyk Stak med blaa Kanter og blaa Linning (linna). Stakken bæres i en Sæle af rødt eller blaat Klæde med Kantning, som kaldes Oplud. Til Stads bruges uden paa den hvide en sort Stak, som ogsaa bæres i en Oplud, som prydes med Broderie eller sølv og guld Border (svært utforet eller spinnat). Over Hovedet og Skuldrene bære de et Tjeld, som seer ud som et rennet Sengetæppe.

Gjellebøl avslutar sin text med en summering av hur förunderlig dräkten framstår:⁵²

I övrigt er det besynderligste ved Qvindekjønnetts Dragt dette: (uden at tale om det forunderlige Hovedtøj) dels at deres Taille er overmaade meget kort, og knap $\frac{1}{2}$ Qvarteer⁵³ lang, eftersom deres Skjorter gaa lige op under deres Arme; dels at alle deres Klæder ere aabne under Armhullerne, og Skjorterne desforuden heftes saaledes sammen foran paa Maven, at de gabe noget fra hinanden; og endelig dels at det ene Skjört hænger bestandig nedenfor det andet, da det ydere er altid kortere end det nærmere, saa at man kan see, hvor mange de have paa, som holdes for en Zirat. Nok, deres Klædedragt er saadan, at den sætter alle Fremmede i Forundring.

Tegning av Gyro Poulsdatter Nomeland daterad 8/9 1848 av Adolph Tidemand (1814–1876). Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design, Billedkunstsamlingene NG.K&H.B.04400. Foto: Anne Hansteen.

Förhoppningsvis har denna genomgång fört oss lite närmare stakkekåna från Setesdal. Frågorna om vem hon är och vem som tecknat henne förblir dock obesvarade. Dateringen blir också oprecis. Hon skulle kunna ha varit en förlorad illustration till Gjellebøls

beskrivning från slutet av 1700-talet. De sista dateringarna i Fayers Mindekrands är från 1849, men det kan vara troligt att hon fastnade på en sida i hans bok tidigt på 1830-talet.

Ordforklaring⁵⁵

Blesiplag	av «blèse» ^c setesdalsk för panna	Kåvi	«form på bunadsokk over tjukkleggen» ^c	Strømpelægge	Se lægge sokker
Bolesølje	«en sølje med hel, rund bunnplate med seks, av og til fem boler» ^a	Linna	«líne brodert ulltøyremse øvst på stakkane framme i setesdalsbunaden» ^c	Stuttbukse	«Stuttbukse er i mange dialektar det same som knebukse.» ^a
Breidsle jente	«jente son breidar og rakar høy» ^b	Losingsplag	se plag	Svårtestakk'e	«den svarte stakken i setesdalsbunaden (utanpå understakken)» ^c
Brureleister	«sokkefot, stutt sokk. Leist er ein strømpfot, ei kort strømpe.» ^a	Lægge sokker	av vadmål, tåcker endast underbenen	Sølje	«Sølje er et smykke som festes enten i halsen eller på skjortebrystet og har både en praktisk og dekorativ oppgave.» ^a
Brystdug	«vest, brjostduk/brusduk» ^b	Mjåbelti	«belte rundt "mjå"-ryggen» ^c	Tjæld	Jmf. Tæpe. «Tjeld er innan bunad og folkedrakt eit stripete, dobbeltlagt sjal, i Setesdal mest brukt av koner.» ^a Jmf Gjellebøl sid 70 «Istedenfor Kaabe bruge de et saa kaldet Plagg, enten af Vadmel for Varme, eller af Lærret for Stads Skyld, af en Brede, 4 til 5 Alen langt. Dette kastes som et Skjærf fra venstre til højre Side over den venstre Skulder, samt tages under den højre Arm, og svøbes sammen foran om Hænderne.»
Flange	«et slags trøye» ^b Åven använt i muntlig tradition om ytterplagg. Enligt Gjellebøl en «bundet Nattrøje aaben foran, og saa lang at den kan puttes i Buxene». Skar beskriver Flange som en «hoftesid (under)trøye av vadmål» (Skar bind 3 sid. 367).	Muflar	«Fingerlause vanter men med tomme» ^b		
Kaarde	«Kårde er et stikkvåpen med lang, rett og trekantet stålklinge.» ^a	Niveplagg	«vanleg stakkeplagg som er knytt om hovudet og rundt halsen» ^b «bunadskaut til kvardags som en bind under haka og så attom halsen; helst bruka av eldre kvinner» ^c		
Karpehuse	Karpus hatt eller mössa med flikar som gick att fälla ned för öron och nacke, ofta vadderad eller skinnfodrad.	Oplut	«Opplut er eit liv på kvinnedrakt, overdelen på ein livkjole.» ^a		
Kasteplagg	«stort og tykt hovudplagg for kvinner (raudt, med brodert kant rundt; roser på kanten)» ^c	Plagg	«skaut på hovudet», ^b «skaut, til å ha på hovudet» ^c		
Klædes trøie	Se trøie	Sjaupotthatt	Av Chaureau , ursprungligen franskt ord för flosshatt.	Tæpe	«Tæpe til kyrkjebruk kom ikkje for ikring 1880–1890.» ^b
Kufte	«Kofte er et ytterplagg, eller utenpåtrøye av kjorteltype med ermer og halsåpning.» ^a	Snípeskó	«bunadssko for kvinner (kvasse og bøyge opp framme. Somme seier "snýteskór'e")» ^c	Trøie	«Trøye er et klesplagg som dekker torsoen og har ermer, korte eller lange. I bunadsammenheng brukes trøye om ytterjakke både for mann og kvinne. Historikk Trøyen er dokumentert i bruk fra 1600-tallet.» ^a
Kvende	«kvinne» ^b	Sokka	«strømpe som rekk opptil kneet, ubunden form fleirtal av sokk'e» ^c		
Kvenderive	«mindre rive for kvinner (til å rake og breie høy med)» ^c	Spyddet	«strikket, (dansk spede)»	Typeband	«fletteband (bruka til å flette håret omkring)» ^c
Kåve	«tykklegg» ^b	Stakka	«stakk (setesdalsbunad), ubunden form fleirtal av stakk'e» ^c	Undestakk'e	«den kvite / indre stakken i setesdalsbunaden. Somme seier "kvitestakk'e"» ^c
		Stakkekåne	«kvinne som går i stakka» ^c		
		Striskjorte	Lin eller hamp		

Noter

- 1 Faye (1831)
- 2 Statens Museum for Kunst. Sökord Elias Meyer: open smk.dk
- 3 Krohn (1889) sid. 127, nr 1056.
- 4 Krohn (1889) sid. 127, nr 1055.
- 5 Krohn (1889) sid. 127, nr 1054.
- 6 Kaptein Georg Prahls (1798–1883) litograf verskam i Bergen. Utgivare av «Norges mest eiendommelige Bondedragter».

- Arbetad efter bilder av konstnärerna Jakob Calmaeyer (1802–1883), Johan F. L. Dreier (1775–1833), Hans Leganger Reusch (1800–1854). Enligt notat i det digitaliserade exemplaret av Ebbing (1959) var teckningarna till de första av Prahls litografier utförda av konstnären Johan Ludvig Losting (1810–1876).
- 7 Ebbing (1959)
 - 8 Noss (1977) sid. 36–49.

- Tre kvinnofigurer: En fæste pige (Nmd II, 29), Af Christiansands stift i Byglands præstegæld (Nmd. II, 31; Grund XXVII), En brud af Setterdahlen i Christiansands stift (Nmd. III, 56). Två mansfigurer: Af Christiansands stift i Byglands præstegæld (Nmd. II, 32; Grund XXVII) En brudgom af Setterdahlen i

- Christiansands stift (Nmd. III 57).
Noss diskuterar utförligt statyernas datering men kommer inte närmare än en datering till 1760- och 1770-talen.
- 9 Noss (1970)
10 Noss (1981) sid. 94–105.
11 Tønsberg (1852)
12 Noss (1981) sid. 97.
13 Gjellebøl (1800) sid. 63–64.
14 Gjellebøl (1800) sid. 2.
15 I Danmark møtte han biskop PC Müller, Oehlenschläger Ørsted, famljen Magnussen, etatraad Engelhart, prof Sibbern, Grundtvig, Hans Sachs, Müller, Engeltøft, Gjerslev, Werlauf, G.L. Baden.
- 16 Faye (1836). Resan har också behandlats i förra nummer av Aust-Agder-Arv, se Vadum (2021) sid. 176–181.
17 Måndag 6 juni – onsdag 15 juni 1836.
18 Torsdag 16 juni – fredag 17 juni 1836.
19 Lördag 18 juni – torsdag 23 juni 1836.
20 «Da jeg skulde være hjemme til St Hans Dag [24. juni] for at bivaagne Aarsmødet i Holts sogneselskab gjorde jeg Reisen med Øvrigheden rask tilbage til Evie.» Faye (1836) Pdf 21 Pag 35.
21 Idag när olika fysiska utmaningar är populära skulle det gå att göra ett historiskt Fayelopp för att kora den som snabbast kom fram med Fayes olika färdmedel.
22 Tisdag 14 juni 1836 Faye (1836) Pdf 16 pag. 25 och pdf 17 pag. 26.
23 Faye (1836) Pdf 18 pag 28–29.
24 Faye (1836) Pdf 18 pag 29. Pdf 19 pag 30.
25 Faye (1836) Pdf 20 pag 32–33.
26 Faye (1836) Pdf 4 pag 0-1. På sidan före den sida Faye numrerat med 1 har Faye skrivit ett slags sidhänvisningar «Ombl» 40; «Bygland» 43; «Valle» 44.
- 27 Ett särskilt tack till Kristoffer Vadum som transkriberat den synnerligen svårlästa texten i Fayes anteckningsbok.
28 Faye (1836) Pdf 48
29 Jmf. Gjellebøl (1800) sid. 65–66. Hos Gjellebøl finns också iakttagelsen om två slags byxor, dels smala, dels vida. Han nämner också striskjorte, flange, brystdug, kufte, den blottade halsen, lägge Sokker och skorna som väger 10 till 12 pund.
30 Jmf. Gjellebøl (1800) sid. 67.
31 Kaarde
32 Jmf. Gjellebøl (1800) sid. 68.
33 Transkriberingen av detta ord är osäker.
34 Skar, Band II sid. 134.
35 Johnny Østreim i Bygland identifierar – efter förfrågan – Aslak Fosslid enligt följande: «Aslak Fosslid som omtalast i band II og III av «Gamalt or Sætesdal» er to ulike personar. I band II er det nok Aslak Lavransson Stuttstog (1767–1848) som er beskrevet. Men i band III er det ein som levde to generasjonar seinare som er omtala. Det er læraren Aslak Tarjeson (Fosslid), som var fødd 3. august 1824 og død 28. april 1911, som er nemnt der.» E-post 28 august 2022.
36 Faye (1836) Pdf 49
37 Gjellebøl använder måttenheten «en Pegel eller et halvpotte». Storlekangivelsen blir oklar eftersom 1 pegel = ¼ pott = 1/8 kanne = 0,241 liter.
- 38 Fayes rättelse, överstruken text: «og som kaldes».
39 Oklart hur måttangivelsen ska förstås. 5 kvarter skulle vara ca 75 cm enligt formeln 1 kvarter = ¼ aln = 6 verktrum = 14,85–15,69 cm beroende på vilket alnmått som ligger till grund. Gjellebøl (1800) § 26 använder måttet «et Spands Højde».
40 Kristen lekmanabevegelse grunnlagt 1796–1804. I 1830-årene hadde bevegelsen stort omfang.
41 Jmf. Gjellebøl (1800) sid. 68–69.
42 Jmf. Gjellebøl (1800) sid. 69.
43 Här avses tjeld.
44 Jmf. Gjellebøl (1800) sid. 70–71.
45 Jmf. Gjellebøl (1800) sid. 71.
46 ¼ Alen motsvarar cirka 15 cm.
47 Gjellebøl (1800) sid. 71 använder formuleringen «som hænger ¼ Alen nedenfor det første»
48 Texten om bruddrækten fortsätter på nästa blad istället för på nästa sida.
49 Faye (1836) Pdf 50
50 Fayes rättelse, överstruken text: «Ovenpaa vrinsken have det».
51 Faye (1836) Pdf 49
52 Gjellebøl (1800) sid. 73.
53 ½ kvarter skulle vara lite drygt 7 cm enligt formeln ½ kvarter = 1/8 aln = 7,4–7,8 cm beroende på vilket alnmått som ligger till grund.
54 A Ref. snl.no; B Rette klede i Setesdal, sid. 182; C Ref: vallemal.no
55 A Ref. snl.no; B Rette klede i Setesdal, sid. 182; C Ref: vallemal.no

Otryckta källor

Riksarkivet

Andreas Faye (1836) PA-0015, Andreas Faye, Ff, Norsk geografi og lokalhistorie, L0023/1: To små bind i 8to med topografiske og historiske (tildels arkeologiske) optegnelser: 1, pdf. 48–50: «Klædedragt».

Privat eie

Andreas Faye (1831) «En Mindekrands fra svundne Dage». En digitaliserat kopi av manuskriptet finnes på KUBEN.

Litteratur och digitala resurser

Dreier, Johan F.L. *Norske folkedragter*: [48 farvelagte Tegninger]

Ebbing, Nanna (1959) *Prahl's litografiske arbejder: en studie over draktseriene, prospektene og portrettene*. Oslo.

Gjellebøl, Rejerus (1800) «Beskrivelse over Sætersdalen i Christiansands Stift», i *Topographisk Journal For Norge*, hf. 26, 1800, sid. 1–177 og hf. 27, 1801, sid. 1–73

Krohn, Fredrik C. (1889) *Samlinger til en beskrivende fortegnelse over danske kobberstik, raderinger, illustrationer mm*. København. https://www.kb.dk/e-mat/dod/130004861958_bw.pdf

Lexow, Einar (1913) *Joh. F. Dreiers Norske folkedragter*. Kristiania.

Noss, Aagot (1970) *Johannes Flintoes draktkvarellar*. Samlaget.

Noss, Aagot (1977) *Statuane i Nordmandsdalen*. Samlaget.

Noss, Aagot (1981) *Adolph Tidemand og folk han møtte*. Samlaget.

Prahl, Georg C.C.W. (1828) *Norske National Dragter*. Bergen.

Rette klede i Setesdal – frå vogge til grav (1999) Valle Bygdekvinnelag.

Senn, Johannes; Dreier, Joh. F. L. (1969) *Norske nationale Klædedragter: efter en Samling af Originaltegninger tilhørende Hs. Exell. Hr. Geheime-Conferentsraad Gebhard Greve af Moltke*. Faksimileutg. Oslo 1969. Opprinnelig utg. Kiøbenhavn 1812–1815.

Skar, Johannes. *Gamalt or Sætsdal*, bd. II. Lokalhistorisk forlag 1997.

Statens Museum for Kunst. Søkord Elias Meyer: open smk.dk

Tønsberg, Christian (1852) *Norske Nationaldragter*. Christiania.

Vadum, Kristoffer (2021), «Faglige nettverk og agenter i distriktene: Diplomsamlingen ved museet i Arendal 1832–1870.» *Aust-Agder-Arv*, sid. 162–185.